

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A MUNKAERKÖLCS

MICSODA NEMZEDÉK!

ATTILA ÉS SZENT ISTVÁN

A „SZÉKELY HIMNUSZ”

AQUINÓI SZENT TAMÁS AZ EMLÉ-
KEZŐTEHETSÉGRŐL

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

77. Irányzék a liturgikus változásokhoz

78. Ismét a liturgikus homíliáról

39. szám

2006. május

Gondolkodó Füzetek

Készírat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

Készült az MTA-TKI — LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. A karácsonyi virrasztó zsolozsma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyének. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsolozsma karácsonyi matutinuma

5. A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus kereszttét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia – és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

A munkaerkölcs

Van egy olyan érzésem, hogy sokak, főleg egyházi körök számára az „erkölcs” a szexuális erkölcs témájára szűkült. Persze nem elméletileg, hanem gyakorlatilag: erre érzékenyek, az ezzel kapcsolatos bűnöket emlegetik, s kevesebb figyelem esik például az anyagi természetű kis piszkosságokra (melyeket akár a maguk köreibben is megbocsátható ügyeskedésnek, vagy önbíráskodó kárpótlásnak, igazságtalanságok kiegyenlítésének, a lelkipásztori munka feltétel-javításának tartanak), vagy éppen amiről itt szó van: a munkaerkölcsre. Mint tudjuk, a keresztény erkölcs tájékozódási pontja (a tízparancsolattal összhangban) a hét főerény rendszere. A szexuális erkölcs a „mértékletesség” főerényének körébe tartozik, az itt emlegetett dolgok pedig a semmivel sem alább sorolandó „igazságosság” főerényének birodalmába.

Furcsán kezdeném: Szép dolog a hivatásérzet, küldetés, lelkesedés és egyéb fennkölt dolgok. De már az is nagy dolog, ha valaki teljesíti a munkáját. Nemcsak a Közért pénztárosra vonatkozik a kötött munkaidő, a munkaköri felelősség, a munkaköri fegyelem kívánalma, hanem a papra, tanárra, orvosra is. Legalább azt csinálja meg tisztességesen, amire köteles; a „lelkesedés” csak utána következik. Azt hiszem, elég pontosan el lehet határolni azt, mi a munkahelyből (templom, iskola, kórház, stb.) eredő munkaköri köteleesség, és mi az a többlet, ami dicséretes, de csak akkor, ha nem az előbbi rovására megy.

Csinálhatnánk akár efféle „lelkitükröt” is: Ledolgoztam-e az 5×8 órás munkanapot, vagy igyekeztem azt különféle ürügyekkel rövidíteni? Megtalálható vagyok-e akkor, amikor ügyfeleimnek rendelkezésére kell állnom? Megválaszolom-e racionális időn belül a hivatalos leveleket? Teljesítem-e, vagy egyre csak halasztom az ügyiratok elintézését? Odafigyelek-e igazán arra, amit csinálok? Tanulmányozom-e kellő gondossággal mind azt a körülményt, amit helyes döntésem során figyelembe kell vennem? Gondolkozom-e munkám tartalmán annyit, amennyit az megkövetel? Megszereztem-e és fejlesztem-e azt a háttértudást, ami munkám érdemi ellátásához szükséges? Igyekszem-e megtalálni munkámban a középutat a restség és a meggondolatlan kapkodás között? Korrekt kapcsolatra törekszem-e munkatársaimmal és ügyfeleimmel?

Szó sincs arról, hogy az efféle kérdésekre jó lelkiismerettel tudnánk válaszolni. Mindnyájan „lelépünk” a munkahelyről, amikor valami fontosabbnak látszik, mindnyájan késlekedünk a levélválaszokkal. De legalább tudnunk kell, hogy ez gyarlóság a részünkről.

És szó sincs arról, hogy a jó munkás rögtön erkölcsös ember lenne. Az erkölcs sokkal több ennél. De az sem megy, hogy valaki „napi áldozó”, de – saját hibájából – rossz fogorvos.

És arról végleg nincs szó, hogy az erkölcsös ember rögtön istenes ember lenne, hogy vélt erkölcsi tökéletességében farizeus módjára állhatna Isten elé. Az „erkölcsös ember” kevélységénél nincs nagyobb bűn.

Micsoda nemzedék!

Néhány nevet felsorolok az 1875 és 1888 között született nagyságokból:

Írók: 1875: G. Trakl, Th. Mann, C. G. Jung, 1877: H. Hesse, Ady E., 1879: P. Klee, 1880: G. Appollinaire, 1881: P. Picasso, Bartók B., Medgyessy F., F. Leger, 1882: J. Joyce, G. Braque, Kodály Z., I. Sztravinszkij, J. Maritain, 1883: Babits M., Egry J., Kós K., A. Webern, J. Ortega y Gasset, 1885: F. Mauriac, W. Gropius, A. Berg, R. Guardini 1886: L. Mies van der Rohe, 1887: Ch. E. Le Courbusier, M. Chagall, 1888: Th. S. Eliot.

És sokan mások.

Lehet, hogy minden évtizedből elő lehetne sorolni egy ilyen galériát, mégis csak fényes társaság! És közöset is találni lehet bennük: tágabb értelemben véve jó iskolából kikerülve egy nagy európai műveltség, hagyomány-örökség birtokában láttak munkájukhoz; ugyanakkor ritka hatalmas erővel törtek utat saját területükön a jövő felé.

Attila és Szent István

Az István királyról szóló középkori (1270 körül írt) verses zsolozsmában áhitattal olvassuk a szent érdemeit: hitét, buzgalmát, jótekonyságait elsoroló antifonákat. Azután meglepődünk mikor egyszer csak ilyen a versekre bukkanunk:

Vad volt a magyar, s hitetlen Attila király alatt,
s mint zsarnok szokás, kegyetlen dúlta az országokat,
ám Istvánnak idejében hitből új világ terem,
s a kegyetlenség helyében úrrá lesz a kegyelem.

A vers szembeállítja Attilát, a véres zsarnokot, s Istvánt, az új világ megteremtőjét. A latinban az utolsó sor szójátéka még kifejezőbb: „sic sub Stephano regnante vertitur *crudelitas*, et figura transmutante formatur *credulitas*”; vagyis egy betűcserével: a vérengzés helyet ad a hitre való fogékonyságnak. A vers itt nemcsak Attila korára tekint vissza, hanem arra a századra is, amikor a kalandozó magyarok végiggyilkolták és -fosztogatták Európát. Mít is eredményezett korábban a tirannus-törvény? A *crudelitas* csak romlást, pusztaságot hozott (*desolata Hungaria*); de amikor István hatására megérkezett a kereszttség kegyelme, magával hozta az igazi szabadságot is:

Mert az Úr az egykor árva, elhagyott Hungáriát,
ahol addig prédikálva még apostol egy se járt:
a kereszttség kegyelmére e szent által hozta ki,
és meghívta örökére, adván égi hont neki.

István erős király volt: a párducot az akolba vezeti, az oroszlánt a jászolhoz. Van módszere a gonoszok, a szelidek, a nem-törődöm emberek felé: kéréssel, adományokkal, fenyegetésekkel megnyeri őket Krisztusnak:

Boldog férfi: juhakolba cipeli a párducot,
vad oroszlánt felkarolva jászol mellé állított.
Kér is, ad is, fenyeget is, hívja, vonja, kergeti,
gonoszat is, szelidet is Krisztusban megszenteli.

Ha ennél a népnél másfajta apostol is tudott volna eredményesen működni, Isten olyant küldött volna. De ezt a rebellis, merész népet csak egy magafajta férfiú vezethette el az üdvösségre:

Ha e nemzet mesterének mást is bírna vallani,
tetszett volna Istenének más apostolt küldeni.
Ám e nyakas, délceg fajta, kardos markú nemzetet
nem más, csak egy maga-fajta harcos téríthette meg.

Ahogy a bibliai Sámson kiválasztatott, hogy leigázza az oroszánt,
úgy küldetik István a magyarok megtérítésére; s íme, a bibliai oroszán
torkából méz folyik, a magyarok szájából pedig édes isteni dicséretetek
kelnek.

Az oroszánt leigázni a nagy Sámson kelletik,
magyaroknak prédikálni erős király küldetik,
torkából az oroszánnak drága lépesméz csepeg,
magyar szájából immár jönnek édes, szép dicséretetek.”

(Sík Sándor fordításai)

Mi készítette a szerzőt (vagy inkább a megrendelőt, valószínűleg az
akkori esztergomi érseket) ilyen szokatlan dicséretre? 1241-ben a tatá-
rok kegyetlenül végigszárguldottak az országon, s amikor másfél év
múlva eltávoztak, az ország elpusztítva maradt, a lakosság nagy részét
lemészárolták. IV. Béla király nagy erőfeszítéseket tett a helyreállításra,
de a bajt belső harcok tetézték. Testvérháborúk, a követendő politiká-
ról folyó elkeseredett viták maradtak. A tatár veszedelem nem múlt el,
és IV. László király a pogány kúnok betelepített nagy csapataira számí-
tott a védekezésben. Belső politikájának sikertelenségét tapasztalva,
náluk keresett támogatást; közülük vett ágyast, kötelességeit elhanya-
golva egyre többet tartózkodott kedvenc kúnjai között, s erkölcsiben
is hozzájuk idomult. Már korábbi politikai szándékai is sértették az
egyház érdekeit, életmódja még inkább ellene haragította az egyházat,
elsősorban az esztergomi érseket.

A krónikaírók olyan új történelem-értelmezéssel kísérleteztek, mely
ideológiai igazolásul is szolgálhatott a királynak. Eszerint a hún és ma-
gyar nép egy testvérpártól származnak, a két nép azonosnak vehető.
A pogány húnok Attila király alatt szabadságban éltek, s a világ meg-
hódítói lettek; fél évezreddel később a hasonlóképpen élő magyarok
mintegy örökségként vették birtokba Pannóniát. Ebben a történelem-
képben burkoltan benne rejlett, hogy a kereszténység a maga erkölcsé-

ivel bénítóan hatott az emberekre, csökkentette szabadságukat, megtörte erejüket.

A szent király új zsolozsmájának megíratásával minden bizonnyal az egyház, pontosabban az esztergomi érsek adott ellen-ideológiát. István ugyanolyan erős, mint Attila volt, de erejét nem a vérengzésben mutatta meg, hanem a maga életének következetes alakításában, és abban, hogy új, jövőt ígérő életre tanította népét. Attila látszat-szabadsága mögött egy kemény tirannusi törvény állt: a hún-magyar nép „tyrannidis lata lege saeviit incredulus” (zsarnok által adott törvény szerint hitetlenül dühöngött). E vad, erejében tetszelgő népnek olyan új, erős király-prédikátor kellett: „rebellis gens et fortis, gens grandis audaciae per ejusdem virum fortis fuit danda gratiae”. Sámson megszelídítette az oroszlánt, és az új, kegyes törvény valódi szabadságot hozott: az önuralom, a szelídség, a kultúra (dulcis laus) szabadságát, melynek végén a desolata Hungaria megtalálta a caelorum patriát. Az igazi szabadság nem a crudelitasban van, hanem a credulitasban: „sic sub Stephano regnante vertitur crudelitas, quo, figura transmutante (vagyis a betűk cseréjével) formatur credulitas”. A hún ideológia hőiséhez, Attilához méltó, hozzá hasonlóan kiváló hős lett az új nép alapítója: „Ore namque doctor quanto datur illi senior, dono Dei missus tanto venit excellentior” (minél később adatott meg a magyaroknak tanítójuk, Isten ajándékeképpen annál kiválóbb érkezett kö-zéjük).

A versciklus a kor klérusának, s rajta keresztül a közgondolkodásnak a liturgia eszköztárával és István megerősödött kultuszával egy új elkötelezettséget sugallt. Ugyanakkor a következő századokban, a politikai aktualitás elmúltával is egyéni módon, nagy költői erővel idézte fel a résztvevőkben a szent király alakját.

A harcos, „szabad” pogány, de nagyon magyar eszményével szembeállítja a zsolozsma a fegyelmezett, művelt, európai keresztény magyar ideálját. E szembeállítás jelen van a következő századokon át mindmáig, s nem nehéz ugyanezt a konfliktust kiolvasni a legeurópaibb magyar, Babits kései verseiből:

A Megváltó nem törzsvezér.
Ereje több, ereje más:
ő óriásabb óriás!
ki két karjával általér
minden családot s törzseket.
Egyik karja az Igazság,
másik karja a Szeretet...
Mit ér nekünk a Test, a Vér,
ha szellemében szellemünk
nem részes és úgy vesszük Őt
magunkhoz, mint ama vadak
a tetemet vagy *totemet*?
Áradj belénk hát, óh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköt,
hogy szellem és ne hús tegyen
magyarrá, s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a Nap.” (Eucharistia)

Vagy az Imre hercegről szóló versben:

Német nevet hordtál és hordtál görög
keresztet a bő bús magyar üng fölött,
s nem röpködött üngöd, lefogta nehéz
láncával a Kereszt, mint bölcs szemérmű kéz.
Szárnycsukva a rabló ős madár Turul
ember-alázatot s illetet tanult,
hogy, mint atyád hagyta, az Egyház
elé hullván, amely Krisztusban minden emberé,
ispánokat egyként és vitézeket
megbecsülnél minden jóembereket,
mivel minden ember Istennek fia
s csak az alázatosság nyugodt glória.

(Imre herceg – Históriás ének)

A „székely himnusz”

Sok mindenért sajnálom a székelyeket, de legjobban talán a „székely himnuszért”. Ennél biztosan jobbat érdemeltek.

Mindenek előtt: nehéz elképzelni magyartalanabb dallamot. Mindaz (ritmus, dallamvezetés), amit Kodály, Bárdos és mások annak idején úgy tanítottak, hogy ellenkezik a magyar zenei hagyománnyal, mint egy „állatorvosi lóban”, mind együtt megtalálható benne. És nehéz elképzelni csúnyább dallamot. Ez az, amire azt mondják: tömény giccs.

És a szöveg? Szerinte népünket nem Isten, hanem a Végzet vezeti, göröngyös úton, sötét éjjelen. A segítséget Csaba királytól várjuk, de nem világos, hogy a győzelmet ő itt fogja-e megadni, vagy vezetésével emigrálunk a Tejútra. Ámde nem, a göröngyös út nem a csillagos égen elnyert győzelemhez vezet, hanem a tengerbe, olyan tengerbe, mely a népek harcától zajlik (a tenger, amint zajlik?). Ott a székelység egy különös sziklává válik: míg a szikla a bibliában, a költészetben a szilárdság, biztonság jelképe („... én erre a kősziklára építem Egyházamat”), addig ennek a tengerben álló sziklának az a tulajdonsága, hogy porlik. Ez a porló szikla a maroknyi székely (de ha csak maroknyi, akkor nem volt-e törvényszerű Trianon és Erdély elvétele?). Nem elég baj a porlás, még amelletts fejüket (a szikla-főt?) ár-jaj is újból és újból elborítja a zajló tengeren. Ilyen nagy bajban mégis csak előkerül a végzet és Csaba királyfi helyébe Isten, aki nem hagyja elveszni Erdélyt.

A székelyeknek sohasem volt külön himnuszuk. Ez a „himnusz” sem Erdélyben keletkezett, hanem Budapesten. Az 1920-as években kezdtek szervezni a Zúgligetben „tavaszi nagyáldozatokat”, a Hadúr tiszteletére gyűjtött tüzekkel, lófókkal, pohárnokokkal, rabánbánokkal, címerrel (kék mezőben véres kard, amelynek bagoly a markolata; jobb válla felett hold, bal fölött nap), és sok egyéb kellékkel. A hozzá kapcsolódó mitoszok a hún ideológiára épültek.

A „székely himnusz” egy viszonylag kicsiny, sajátos gondolkodású csoport tulajdona maradt a közelmúltig. Magyarországon ellene hatott nemcsak a politikai tilalom, hanem a többé-kevésbé mégis érvényesülő értékigény is. Erdélyben az elnyomatás évei sajátos érzelmi töltést adtak a tiltott gyümölcs élvezetének. De az erdélyi értelmiség körében meg-

szóaltak a kritikai hangok is. Azoké, akik nem akarták azonosítani vele sem magyarságukat, sem erdélyiségüket. Egyesek más „székely himnusz” ajánlottak: népdalokra vagy Bartók: „Este a székelyeknél” dalamára írt-keresett versezeteket.

Itthon a „falurombolás” elleni tüntetésekből hozták elő azok, akik fiatalokból emlékeztek rá. Bizonyos, hogy sokak számára őszinte érzés kifejezése volt, akár a nemzeti érzése, akár az Erdély melletti kiál-lásé. Rosszabb, amikor cinikus politikai manipulációk eszközévé vált. Igazi végiggondolás persze nem állt mögötte. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy ez a lényegében pogány mentalitású szöveg egyes templomokba is behatolt.

S ha az erdélyi magyarsággal való összetartozás kifejezésének tekintjük, felvethető: hol a felvidéki himnusz? Hol a vajdasági vagy a kárpátaljai himnusz – vagy éppen a burgenlandi himnusz? Nem lenne jobb egy olyan himnusz, mely minden magyaré?

De hiszen van ilyen, úgy kezdődik, hogy „Isten áldd meg a magyart”!

Aquinói Szent Tamás az emlékezőtehetségről

Vajon hozzátartozik-e az emlékezőtehetség az okosság erényéhez?

Az Angyali Doktor gondolatmenete a következő: Az okosság erény, mert az ember tennivalóiról hoz helyes határozatot. Ilyenkor egyetemes érvényű elveket érvényesítünk ugyan, de konkrét esetekre. A konkrét esetek helyes megítéléséhez viszont sokféle egyéb „alkatrészre” van szükség. Egyik az, hogy sok hasonló esetből kell levonni a következtetést; ehhez pedig szükségünk van arra, hogy a korábban megtörtént dolgokra emlékezzünk. Így az emlékezet hozzá tartozik az okosság erényéhez. De az emlékezet annyiban is erkölcsi tény, hogy az ember szorgosságával, igyekezetével elősegítheti a természetből kapott emlékezőtehetség fejlődését és működését.

1. Úgy látszik, az emlékezőtehetség (*memoria*) nem tartozik hozzá az okosság (*prudentia*) erényéhez*. Az emlékezőtehetség ugyanis, amint a Filozófus mondja, a lélek érzékelő szegmensében lakozik, míg az okosság erénye a racionálisban, tehát az emlékezőtehetség nem az okosság alkatrésze.

2. Az okosságot gyakorlással szerezzük és tökéletesítjük; az emlékezőtehetséget viszont a természettől kapjuk, tehát az emlékezőtehetség nem az okosság alkatrésze.

3. Az emlékezet az elmúlt dolgokra vonatkozik, az okosság viszont a jövőendő és megteendő dolgokra, melyekről döntenünk kell. Tehát az emlékezőtehetség nem az okosság alkatrésze.

Ezzel szemben áll, hogy Cicero Rhetoricájában az emlékezőtehetséget az okosság alkatrészei közé sorolja.

Feleletül ezt kell mondanunk: az okosság, mint mondtuk, az esetlegesen megteendő dolgok körül forog. Ezekben azonban az embernek nem olyan dolgokhoz kell igazodnia, melyek feltétel nélkül és szükség-szerűen igazak, hanem abból kell levonnia a tanulságokat, amik több esetben is előfordulnak. Ugyanis a következtetésnek arányosnak kell lennie az előfeltételekkel, tehát az *ilyen* fajtájúakból kell az *ilyen* fajtájúakra következtetni. Hogy pedig mi az, ami több megesett dologban igaznak bizonyul, azt tapasztalat alapján kell megállapítani. Ezért mondja a Filozófus Etikájában, hogy „az intellektuális erény az időből és tapasztalatból nyeri eredetét és gyarapodását”. Ebből következik, hogy az okossághoz szükség van a több megtörtént esetből nyert emlékezetre. Ezért helyesen teszik az emlékezőtehetséget az okosság alkatrészei közé.

1. Az első érvre azt kell mondanunk, hogy az okosság egyetemes ismereteket alkalmaz részleges esetekre. E részleges esetekről az érzékelés tudósít. Ezért sok minden, ami az érzékelés képességéhez tartozik, szükséges az okossághoz, s ezek közé tartozik az emlékezés is.

* Az okosság itt nem a tudományokban való okosságot jelenti, hanem az életünk dolgaiban, tennivalóiban való helyes eligazodás és döntés erényét, képességét.

2. A másodikra azt mondjuk, hogy miképpen az okosság is a természettől kapja meg bizonyos alapkészségét, ámde kiteljesedése vagy tapasztalatból, vagy kegyelemből történik, ugyanúgy – ahogy ezt Cicero elmondja Rhetorikájában – az emlékezőtehetség sem csak a természet adományaképpen tökéletesedik, hanem nagyrészt a technikán (ars-on) és iparkodáson múlik. Négy dolog van, melynek segítségével az ember jó emlékezetét fejlesztheti: Az *első*, hogy amire emlékezni akar, ahhoz társítson valami megfelelő hasonlatot; de ne teljesen megszokottat, mivel ami szokatlan, azon jobban csodálkozunk, és ezért az az elmét jobban és hevesebben magához láncolja; ezért van, hogy amit gyermekkorunkban látunk, arra jobban emlékezünk. Az efféle hasonlatra vagy képalkotásra pedig azért van szükségünk, mert a mindentől független és tisztán szellemi irányzódások a lélekből hamarabb elillannak, hacsak valami anyagi-testi hasonlattal azokat mintegy meg nem kötjük. Az emberi megismerés ugyanis erősebb az érzéketes dolgokban; és éppen ezért tehető a megismerőtehetség a lélek érzékelő szegmensébe. A *második* eszköz azt, hogy amit az ember emlékezetével meg akar tartani, azt szemügyre véve rendezetten helyezze el értelmében, hogy az egyik emlékezeti elemről könnyebben tovább mehessen egy másodikra. Ezért mondja a Filozófus az Emlékezetéről szóló könyvében: „Sokszor egy helyről jut eszünkbe valami; ennek oka az, hogy a gondolat gyorsan lép át egy dologról egy másik dologra”. A *harmadik* eszköz, hogy az ember gondos figyelemmel és szeretettel legyen aziránt, amire emlékezni akar. Mivel minél inkább benyomódik valami a lélekbe, annál könnyebben tűnik az el onnan. Ezért mondja Cicero a Rhetorikájában, hogy „a figyelmesség éppen megőrzi a szemlélt dolgok alakját”. A *negyedik* eszköz az, hogy gyakran gondoljunk arra, amire emlékezni akarunk. Ezért mondja a Filozófus az Emlékezetéről szóló könyvében, hogy az elmélkedés menti meg az emlékezetet. Mert, mint ugyanabban a könyvben mondja: a megszokás olyan mint a természet. Azért amire többször gondolunk, arra gyorsabban emlékezünk, mintegy természetes sorban lépve át egyik emlékezésről a másikra.

A harmadik érvre az a válasz, hogy a múlt dolgokból mintegy érveket kell merítenünk a jövőre nézve. Ezért az elmúlt dolgok emlékezete szükséges ahhoz, hogy jól határozzunk a jövő dolgok felől.

Jegyzetek a liturgiáról

77. Irányzék a liturgikus változásokhoz

Az alábbiak elsősorban azokhoz az olvasókhöz szólnak, akik kénytelenek a helyi liturgia dolgában döntéseket hozni, a liturgia végzésében nemcsak egyszerű, odaadó hívőként, hanem szolgálattevőként részt venni.

Úgy látszik, az inga elkezdett visszafelé lengeni. A liturgikus fordításokról szóló római utasítás új gondolkodásmódról, a liturgikus örökség iránti nagyobb hűség igényéről tanuskodik. A Redemptionis Sacramentum a liturgikus fegyelem régi normáit látszik megerősíteni. Egyre többen írnak a zsinat utáni liturgikus változások negatív vonásairól, a természetfölötti, a misztérium iránti érzék meggyengüléséről, a liturgia „szétbeszéléséről”, a liturgikus örökség (szertartások, szövegek, zene) nagy részének elvesztegetéséről. Sokan megvizsgálják: jogos volt-e a zsinatra hivatkozó sok jelszószerű követelőzés. Az Istentiszteleti Kongregáció új titkára úgy nyilatkozott, hogy a zsinat utáni liturgia tökéletesítésre szorul. Mondta ezt egy olyan könyv sajtóbemutatóján, mely könyv a „szembemisézés” gyakorlatának jogi, történelmi, teológiai és pasztorális alapjait tette kétségessé, s mely könyvhöz az akkor még bíboros jelenlegi pápa írt egyetértő előszót. 1988 óta érvényes az a pápai rendelkezés, mely püspöki jóváhagyás mellett megengedi a hagyományos római liturgia celebrálását. Hetek óta rebesgetik, hogy megjelenés előtt áll a motu proprio, melyben XVI. Benedek pápa jelentősen megkönnyíti az 1962-es Missaléhoz való visszatérést. (Sajátos, hogy e mozgásokról a magyar katolikus sajtó nem ad hírt; az 1988-as Ecclesia Dei-t is elhallgatták a hazai katolikusok előtt, s üldözésnek voltak kitéve, akik csak beszélni is mertek efféle igényekről.)

Fel kell készülnünk arra a helyzetre, amikor a „Tridentí”-nek nevezett (valójában inkább „hagyományos római”) és a zsinatinak nevezett Novus Ordo egymás mellett fog élni. Amit most leírok, hangsúlyozottan saját véleményem, mely a jövőt illető együttgondolkozásra (de nem bármilyen liturgikus törvény megsértésére!) hívja azokat, akiket hivatásuk vagy tudásuk erre illetéessé tesz.

Én elsőik között kezdtem el dolgozni negyven évvel ezelőtt a „zsinati liturgia” meghonosításáért. Úgy gondoltam, hogy annak célja a római liturgia legszebb hagyományainak közkinccsé tétele. Ezért örültem az anyanyelv használatának, a magyar nyelvű liturgikus énekeknek, a könnyű magyar gregorián esélyeinek, s annyi másnak. Később egyre inkább úgy találtam, hogy a zsinat utáni tényleges folyamatok (a hivatalos, a félhivatalos és a nemhivatalos megnyilvánulások egyaránt) egészen másfelé vezettek. Az eredmény nem a római liturgia közkinccsé tétele volt, hanem annak megtagadása, felcserélése. Amint az akkor bíboros Joseph Ratzinger mondta a neki dedikált könyvem átadásakor: nem organikus fejlődés történt, hanem törés a liturgia életében.

Én az elmúlt évtizedekben ennek ellenére azt kerestem, hogy lehet az „új liturgia” törvényes keretei között minél nagyobb teret adni a liturgikus mozgalom eredeti szellemének, úgy, ahogyan azt nagyrészt a zsinati konstitúció is magáévá tette. Sajnálattal kellett látni, hogy amikor egyéni eltévelyedéseknek szabad út nyílt, ugyanakkor éppen az egyházas hagyománynak a törvényes keretek között maradó művelése támasztott ellenérzést, kritikát, elítélést, klerikális elutasítást.

Ilyen körülmények között a „tridentí mise” törvényes felújítása számomra üdvözlendőnek látszott. Nem azért, mintha az 1970 előtti helyzethez való visszatérést tartanám jónak. Nem azért, mintha konzervatívizmusból ragaszkodnék a zsinat előtti liturgiához. Nem mintha nem tartottam volna indokoltnak a „tridentí” mise reformját. Hanem azért, mert ma csak a „tridentí” mise ad törvényes módot a pápai rendelkezések értelmében arra, hogy a római liturgia igazi hagyományai ne felejtődjenek el, annak liturgiai, teológiai, pasztorális, kultikus értékei figyelmeztető jelként is hassanak. Azt is szeretném elmondani, hogy sohasem voltam olyan „retrográd”, hogy a Trident *előtti*, középkori (esztergomi) liturgia „feltámasztására” gondoljak. A zsinat jogot adott rá, hogy a helyi hagyomány egyes elemei beépüljenek a liturgikus gyakorlatba, természetesen csak azon elemei, melyek lelki haszonnal járnak, s melyek a mai helyzetben életképesek. Én az Ecclesia Dei által törvényessé nyilvánított tridentí rítusnak a Novus Ordoval párhuzamos használatát *átmeneti* jónak tartom. Hosszabb távon fel kellene az Egy-

háznak mérnie, hogy mik voltak a jogos változási igények 1964-ben, és hogy azok kielégítéséhez szükséges és a zsinat akarata szerint való volt-e a római liturgia nagy részét lerombolni. Más szóval: abban bízom, lesz egy alkalmas szent idő visszatérni a reform előtti útágazáshoz: nem azért, hogy ott leragadjunk, hanem hogy a római liturgia 1964 után elmulasztott, valóban szükséges és gyümölcsöző reformja valósuljon meg. (Nem kell félni attól, hogy ez „megint egy felfordulás”: éppen hogy rálépés a lassú, organikus fejlődés útjára.)

De most a jelenről, illetve közeljövőről szeretnék beszélni, s mind-
ezt csak azért mondtam el, hogy a következők helyes megvilágításba
kerüljenek.

Ha az Ecclesia Dei indultum alkalmazásával hazánkban is megjelennek azok a külföldön már jelentős számú közösségek, melyek a hagyományos római liturgiát végzik, vagy ha annak végzésére a közeljövőben várt *motu proprio* általánosabb engedélyt ad, akkor a két rítus nálunk is egymás mellett fog élni. Az anyanyelv használata miatt bizonyára népszerűbb marad a *Novus Ordo*, de a *Ritus Romanus* sajátos értékei is ki fogják fejteni áldásos hatásukat. (Jelzem, itt nem csak a misézés módjáról van szó, hanem például a római olvasmány-rendről, Sacramentariumról, zsoltosmáról, szentség-kiszolgáltatási rítusról és kalendáriumról is.)

Ez esetben teendőink a következők lesznek:

A hagyományos római rítus nem lehet néhány elszánt hívő zúgliturgiája. Annak abban a méltóságban, szépségben kell megjelennie, ahogy belső értéke és elvárt lelki hatása megkívánja. Méltó színhelyen, a szertartásrend teljességében, a hozzá illő liturgikus zenével együtt kell hétről hétre megvalósulnia, s vonzania a rá fogékony híveket. Ha a hagyományos római rítus ma a latin nyelvhez van kötve, akkor pontos, nyelvileg is méltó, a szakrális nyelvet használó fordításnak kell a hívők kezébe kerülnie (úgy, ahogy az a *Liturgiam Authenticam* szerint kötelességünk), a hívőknek pedig a rájuk tartozó részeket latinul is meg kell tanítani.

Nagyon fontosnak tartom azonban, hogy mindazokat az igazi értékeket, melyeket az elmúlt négy évtized alatt a *Novus Ordo* keretében létrehoztunk, bementsük a megújított „tridentí” liturgiába is. A liturgi-

kus törvények értelmében a mise szövegeinek latin nyelvű elimádkozása a pap számára kötelező. Ha ezt megteszi, a liturgikus előírás teljesült. Így tehát nem tilos, hogy a hívek közben anyanyelven énekeljenek. És mit? A zsinat utáni időszak egyik eredménye, hogy ma már nemcsak 17–20. századi magyar költők énekeit lehet a misén magyarul énekelni, hanem magának a liturgiának énekeit is. Ennek első példáit még a Kis Magyar Uzuális tartalmazta, alapgyűjteményét az Éneklő Egyház adta közre, a vásár- és ünnepnapok teljes körét kiszolgálja az Introitusok, Communiók, Offertoriumok Könyve. A közeljövőben ezek anyaga egybegyűjtve, rendezve is elérhetővé válik a Graduale Romano-Hungaricumban. Ezek éneklése nem csak lehetséges a „tridenti” misében, hanem megfelel a misekönyv tartalmának egyrészről, a „tevékeny részvétel” kívánalmának másfelől. Azok a kísérletek is végre helyükre kerülnek, melyek – megfelelő énekesek jelenlétében – a nép által magyarul és a pszalmista vagy schola által latinul énekelt liturgikus szöveget ötvözik egybe.

Ugyanígy a zsinat utáni időszak eredménye a magyar (vagy latin-magyar) nyelvű énekelt zsoltosma széles körű elfogadása. Tekintve, hogy itt a zsoltosmaimádságra *nem* kötelezett hívekről van szó, akik akár különféle, helyi összeállítású áhitatokon is részt vehetnek, sem a Novus Ordo által bevezetett Liturgia Horarum, sem a hagyományos liturgiában kötelező latin nyelvű papi zsoltosma nem érv a magyar énekelt zsoltosma fenntartása ellen.

De egy lépéssel még tovább is mehetünk. Az Éneklő Egyház, a magyar liturgikus éneklés egyéb kézikönyvei, a zsoltosma eddig is akadálytalanul és szabályosan beilleszthető volt a zsinat utáni liturgikus kereketekbe. Ha a hagyományos római liturgia tekintélye az új légkörben megerősödik, még több okunk van arra, hogy a „vívmányaink” fenntartásáért és a Novus Ordo szerinti liturgiában való használatáért dolgozzunk és ha kell, harcoljunk. Más szóval: a Ritus Romanus megjelenése jótékony hatással lesz a „zsinati” liturgiára. A „tridenti” rítus egy tisztultabb liturgikus szellemet fog sugalmazni, a méltóbb celebrálásra, a misztérium iránti fogékonyságra fog tanítani, vissza fogja tartani az illetékeseket a liturgia szellemével ellentétes cselekedetektől, arra fog

indítani, hogy papok, asszisztencia-mesterek, kórusvezetők, kántorok többet tegyenek a hitelesebb liturgiáért.

Anélkül, hogy a két rítust egybe szabadna vegyíteni, mindkettő remélhetőleg hatni fog a másikra: a „zsinat utáni” liturgia a „tridentis-tákat” arra ösztökéli, hogy – felhasználva a fent említett „vívmányokat” – a nép minél bensőségebben egyesüljön a liturgia tartalmával, a „tridenti” pedig segíteni fogja a „zsinatiakat” arra, hogy helyreállítsák a liturgia szakralitását.

„Nam ut Athilae sub rege”

A Szent István zsoltosma „Attila”-antifonája

Jegyzetek a liturgiáról

78. Ismét a liturgikus homíliáról

Már többször írtam arról, milyen kényes dolog a liturgikus homília: tartalmában is, stílusában is. S mennyire vigyázni kell mindazzal, amit a szónok jó ötletnek, az embereket vonzó (vagy őket meglepő) stílus-elemnek vagy gondolatnak tart.

Tegnap a mély értelmű evangéliumi szakasz után beállt csendben a szónok közelmúltbeli moziélményét kezdte el nagyon részletesen elmondani. Közben (s továbbra is a prédikáció alatt) lépten-nyomon előkerültek efféle szavak: szlussz-poén, gázsi, s hasonlók. A nem túl nagy igényű magánbeszélgetésekben az ilyenek elmennek; nyilván onnan szivárogtak át a homíliába. Próbáljuk elgondolni, amint mondjuk Nagy Szent Leó pápa beszédeiben kerülnek elő fordulatok...

A hatásra törekvő, meglepni kívánó, érdekes kommentárok kiagyalásával készülő homíliáknak a stílárishál is nagyobb veszélye a hittanilag a heterodoxia határára jutó, de legalábbis félreérthető fogalmazás. Az adott prédikációban kettő ilyen is elhangzott. Az első szerint Jézus nem tudta előre a sorsát, és mint önálló egyéniség, nem az Atyától dróton rángatott figura volt. A másik: nem a bűn elkerülése a legfontosabb, nem a bűn körül kell forognia a gondolatunknak, hanem hogy jót tegyünk. Biztos vagyok abban, hogy a szónok mindkét esetben jót gondol, csak rosszul fejezi ki magát. Az elsőt pozitíve úgy lehet fogalmazni, hogy Jézus valóságos ember is, aki ezért valóságos szabad akaratral bír, és e döntése mindig egybeesik az Atya akaratával. A második esetben azt lehet mondani, hogy a megszentelő kegyelemben megújult életünk: halál a bűnnek és élet az Istennek. A bűntől való szabadulásért örvendezve hálát kell adnunk, s vigyáznunk kell, hogy „aki áll el ne essék”, hiszen a bűn a legnagyobb rossz, ami az emberrel megtörténhet. Ugyanakkor megújult életünkben Isten szeretetének, dicséretének és a felebaráti szeretetnek jó gyümölcsseit kell teremnünk. Lehet, hogy ez így „szokványosabb”, de igazabb.

A két veszély ellen persze van védelem. Az egyik a dogmatika állandó, élethosszig való tanulása. A másik a szavak meggondolt, felelősségteljes használata.

16. A „Társadalomtan”-ról, I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. *Mysticum jejunium* – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – *Pro informatione*.

17. A „Társadalomtan”-ról, II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. *Mysticum jejunium* II.

18. „*Audiatur et altera pars*”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A *communio*. 36. *Ecclesia toto orbe diffusa*.

19. A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – Jegyzetek a liturgiáról: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – Jegyzetek a liturgiáról: 43. Könyörgések „super oblata”: A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – Jegyzetek a liturgiáról: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – Jegyzetek a liturgiáról: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyanakodj „költőiségre!” – Jegyzetek a liturgiáról: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a *Sacramentarium Gregorianum* könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – Jegyzetek a liturgiáról: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a *Sacramentarium Gregorianum* könyörgése a pünkösd utáni II. vasárnapon.

27. Egy ökuménikus népénekgyűjtemény esélyei. – Jegyzetek a liturgiáról: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A *Cid*-et olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – Jegyzetek a liturgiáról: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. füzet: A haszontalan tudományok. – Jegyzetek a liturgiáról: 57. A szószék. – 58. A *Sacramentarium Gregorianum* felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vasárnapon.

30. A körmondat. – Érzés és érzet a művészetben. – Az újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság – „nekünk”? – Év végi búcsú. Jegyzetek a liturgiáról: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösöd utáni XV: vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. Mit adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsstan vázlata (1) – Jegyzetek a liturgiáról: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

32. Mit adhatunk Európának? (2) – Egy elme-etüd. – Egy erkölcsstan vázlata (2) – Jegyzetek a liturgiáról: 63. „Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai..

33. Mit adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jeney Zoltán: Halotti Szentertás). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – Jegyzetek a liturgiáról: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmas ének”?

34. Mit adhatunk Európának? (4) – A szöveg: közlés és artefactum. – Emléksorok egy nagy zenésünkről. – Egy karácsonyi sequentia. – Jegyzetek a liturgiáról: 67. Szent Miklós? Mikulás? – 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban.

35. Mit adhatunk Európának? (5) – Joseph Ratzinger nyilatkozata (még bíboros korából). – A misztérium-teológia rövid foglalata. – Jegyzetek a liturgiáról: 69. A nagy nemzedék. – 70. „Infra actionem”.

36. Mit adhatuk Európának? (6) – Jegyzetek a liturgiáról: 71. „Quam oblationem...” – 72. Zsoltárok.

37. Jegyzetek a liturgiáról: 73. Mi az a „római rítus”? – 74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete Krisztus szenvedéséről

38. Mi a szó? – „Sok haza-puffogatás...” – Aquileia – Jegyzetek a liturgiáról: 75. Mi az a „római rítus”? 2. – 76. A Hiszekegy a misében

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított. – Szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni. – Az évente megjelenő tíz füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.